

АКТУАЛЬНІ ВИКЛИКИ ТА ЗАГРОЗИ ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У новому дослідженні експертної думки, підготовленому Національним інститутом стратегічних досліджень (НІСД), представлено сприйняття експертами ризиків виникнення загроз економічній безпеці України, які можуть реалізуватись в умовах війни, що дає змогу виокремити пріоритетні рішення та дії, до яких має вдатися держава для захисту національної економічної безпеки.

Практика довела, що урахування комплексу загроз економічній безпеці – небезпечних дій, процесів та явищ у всіх сферах і галузях економіки, розуміння логіки їх розвитку і взаємовпливу в кризових умовах дозволяють сформулювати кращі уявлення про засади національної стійкості, що, своєю чергою, спрощує забезпечення заходів та коригування економічної політики держави, орієнтованої на забезпечення кращого стану захищеності від зовнішніх та внутрішніх загроз.

Наявність високоймовірних загроз означає, що органам державної влади та іншим суб'єктам забезпечення економічної безпеки буде потрібно модернізувати стратегії поведінки, переосмислювати плани та пріоритети дій, орієнтуючись на зміцнення економічної безпеки держави.

Проте на практиці культура забезпечення економічної політики, орієнтована на забезпечення економічної безпеки, в Україні лише почала формуватися. Перехід щодо імплементації імперативів економічної безпеки до повсякденної політики економічного розвитку потребуватиме повноцінного врахування викликів і загроз у практиці нормотворення та вироблення відповідної політики. Крім цього, забезпечення економічної безпеки передбачає вирішення проблеми: чи варто інвестувати зараз у мінімізацію загроз, які ще не реалізувалися, особливо в умовах критичного раціонування коштів та ресурсів розвитку.

Експерти НІСД разом із представниками наукової спільноти – науковцями Інституту економіки та прогнозування НАН України, Інституту економіки промисловості НАН України, Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи, ДННУ «Академія фінансового управління», провідних закладів вищої освіти економічного профілю, а саме: Державного податкового університету, Національного університету «Запорізька політехніка», Міжнародного університету фінансів, Університету економіки та права «КРОК», фахових громадських організацій, як-от: Українського центру економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова, Центру соціально-економічних досліджень CASE Україна, Інституту суспільно-економічних досліджень провели експертне дослідження ризиків реалізації загроз економічній безпеці України в умовах війни.

Цей звіт, у якому висвітлено результати проведених у 2022–2023 рр. експертних опитувань, надає можливість урядові України, бізнес-лідерам, політикам, неурядовим організаціям, науковцям та аналітикам системно оцінити загрози економічній безпеці в

умовах війни, що впливають на майбутній економічний розвиток України. Міжвідомча та міжорганізаційна співпраця й взаємодія можуть посилити готовність до загроз та допомогти зменшити майбутні ризики економічній безпеці України.

Попри зростання невизначеності та волатильності в умовах довготривалої війни, необхідно посилювати увагу щодо підготовки суб'єктів до загроз економічній безпеці, забезпечуючи:

- підвищення ситуативної обізнаності та навчання в проактивному режимі щодо наявних та потенційних загроз економічній безпеці України з метою підготовки суб'єктів економічних відносин (держави, бізнесу та громадян) там, де це можливо, до ймовірності виникнення кризових явищ;
- розроблення початкових стратегій та дорожньої карти, які уможливають прискорення обміну інформацією та координацію дій між органами державної влади, місцевого самоврядування та бізнесом і громадянами в умовах настання загроз;
- використання гібридних рішень, у яких традиційні рішення економічної політики держави поєднуються з активними комплементарними діями бізнесу та громадян.

ВСТУП

Економічна безпека як спроможність національної економіки зберігати стійкість та невразливість до внутрішніх і зовнішніх загроз, забезпечувати високу конкурентоспроможність у світовому економічному середовищі, стає та збалансоване зростання – важливі критерії оцінювання якісних параметрів національної економіки, стратегічної ефективності економічної політики держави в економічній сфері. Тому постійний експертно-аналітичний моніторинг рівнів та загроз економічної безпеки та її складових частин зберігає значну актуальність, а в умовах різкого розширення та посилення потужності загроз, зумовлених повномасштабною агресією РФ проти України, набуває особливого значення.

У перші місяці повномасштабної війни економічна безпека України значною мірою забезпечувалася накопиченими у довоєнний час резервами та запасом міцності, оперативною консолідацією зусиль суспільства на регіональному та місцевому рівнях, самоорганізацією та згуртованістю громадян України перед екзистенційною загрозою російської агресії, наданням безпрецедентної міжнародної підтримки.

З переходом російської агресії у форму затяжної війни на виснаження безпосередній вплив бойових дій на економіку посилюється цілеспрямованими атаками на критичну інфраструктуру країни, виснаженням фінансових резервів населення та бізнесу, наростанням економічних диспропорцій, що сформувалися у воєнний період, застосуванням з боку ворога потенціалу різноманітних гібридних інструментів впливу. **Це актуалізує потребу здійснення цілеспрямованої політики держави щодо протидії комплексу ризиків на основі оперативного моніторингу викликів і загроз економічній безпеці в умовах війни та аналітичного опрацювання його результатів.**

У період 2022–2023 рр. Національним інститутом стратегічних досліджень проведено дослідження сучасних загроз економічній безпеці та актуальності їх вияву, що базувалося на кабінетних дослідженнях та експертних опитуваннях. Дослідження передбачало:

– **актуалізацію наявних та визначення нових специфічних загроз економічній безпеці України** для формування загального контексту та уявлення про трансформацію ризиків в умовах війни. Сформований перелік загроз визначено з урахуванням принципів репрезентативності (включені показники, які визначені Стратегією економічної безпеки України на період до 2025 року, затвердженою Указом Президента України від 11 серпня 2021 р. № 347/2021, а також інші, визначені експертами, які мають суттєвий вплив на рівень економічної безпеки), достовірності й регулярної доступності інформації (офіційні статистичні дані);

– **формування карти ризиків на основі експертного опитування профільних експертів** у спосіб визначення ступеня впливу та ймовірності настання кожної загрози за складниками економічної безпеки. *Ступінь впливу* (незначний (1), низький (2), помірний (3), значний (4), катастрофічний (5)), а також *ймовірність настання загрози* (малоймовірна (1), віддалена (2), помірна (3), ймовірна (4), максимальна (5)) оцінюють імовірний вплив ризиків на економічну безпеку у короткостроковому часовому просторі. Для цілей дослідження репрезентативна група експертів (експерти НІСД та зовнішні експерти) визначала рівень потенційного впливу та ймовірність настання актуалізованих загроз. На дату публікації звіту проведено два таких опитування: перше – у квітні 2022 р., друге – у березні 2023 р. Склад групи експертів змінювався незначним чином, перелік загроз, включених до опитувальника, був ідентичним, за винятком декількох доданих загроз. Це дало змогу зіставити експертні думки.

У рамках проведеного експертного опитування було актуалізовано, визначено та оцінено 50 загроз за складовими частинами: макроекономічна, фінансова, інвестиційно-інноваційна, виробнича, зовнішньоекономічна, соціальна та продовольча безпека, які дозволяють сформулювати уявлення про характер впливу війни на економічну безпеку України. До оцінки загроз економічній безпеці були включені компоненти соціальної та продовольчої безпеки, оскільки в умовах війни вони справляють відчутний вплив на її стан через те, що їхня оцінка в рамках відповідних стратегій не передбачена (розроблення стратегії продовольчої безпеки досі не завершено) (рис. 1). Усього в опитуванні брали участь 38 експертів.

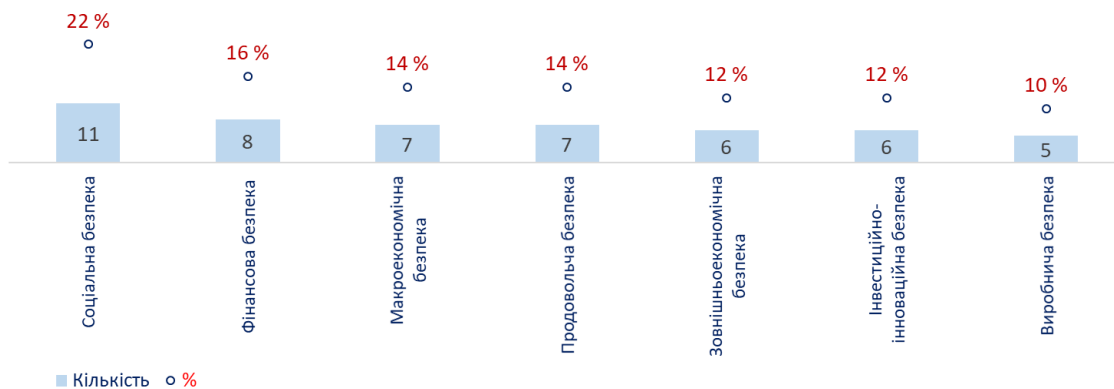

Рис. 1. Розподіл викликів і загроз економічній безпеці, визначений експертами, за складовими частинами, кількість та %

На основі експертного ранжування актуалізованих для воєнного часу загроз за рівнем впливу та ймовірністю їх настання було здійснено розподіл. Карта ризиків¹ для економічної безпеки України за принципом «Ймовірність / Вплив» подана на рис. 2.

Вплив (рівні)	Катастрофічний (5)					(6)
	Значний (4)			3 (1)	28 (15)	1 (5)
	Помірний (3)			11 (5)	7 (12)	
	Низький (2)					
	Незначний (1)					
		Малоймовірна (1)	Віддалена (2)	Помірна (3)	Ймовірна (4)	Максимальна (5)
Ймовірність (рівні)						

Примітка: у дужках подано значення 2022 р.

Рис. 2. Розподіл загроз економічній безпеці в 2022–2023 рр. за впливом та ймовірністю настання, кількість

¹ У дослідженні *загроза* визначається як потенційна подія, дія або обставина, яка може завдати шкоди, збитків у певній сфері; *ризик* визначається як поєднання ймовірності та потенційного впливу загрози.

КЛЮЧОВІ РИЗИКИ ДЛЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

У 2023 р. стан економічної безпеки України залишається складним. Водночас відносно попереднього періоду (весна 2022 р.) у поточному оцінюванні ризики реалізації загроз економічній безпеці були нижчими. Це можна пояснити тим, що експерти оцінювали результати спостережень щодо оперативно застосованих державою та бізнесом зусиль та управлінських рішень, які дозволили диверсифікувати діяльність та адаптувати бізнес-моделі до умов війни, а також відновити (там, де це можливо) економічну діяльність, і, хоча би частково, компенсувати збитки у пріоритетних сферах для забезпечення економічної безпеки держави.

Згідно з результатами ранжування ризиків, одна загроза (2 %) потрапила до найбільш ризикової – червоної – зони, 49 загроз – у діапазон від середньої (42 % від усіх загроз) до середньо-високої (56 % відповідно) ризиковості. Одночасно трансфер найбільш ризикових (10) позицій минулого року з червоної (найбільш ризикової) до помаранчевої (середньо-високої) зони дав можливість зафіксувати **помірну стабілізацію стану економічної безпеки України**.

При цьому, концентрація загроз у 2023 р. в жовто-помаранчевій (середньо- та середньо-високоризиковій) зоні означає, що **для уникнення настання негативного прогнозу необхідними умовами є якнайшвидше подальше відновлення соціально-економічної динаміки й збереження ритмічності та обсягів надходження зовнішніх компенсаційних ресурсів на рівні не меншому ніж у минулому році**. Одна загроза, що припадає на найвищу зону ризику, і домінуюча кількість загроз (28), що припадає на помаранчеву (середньо-високу) зону ризику, вказують на потребу рішучіших дій щодо послаблення накопичених фінансово-економічних дисбалансів та недопущення їх перетікання до більш ризикової зони.

Узагальнені результати розподілу загроз економічної безпеки за впливом та імовірністю настання в 2023 р. та попереднім періодом за складовими економічної безпеки подані в *табл. 1*.

У **найбільш ризиковій зоні** залишається показник високого рівня дефіциту державного бюджету, хоча сприйняття інтенсивності впливу цього чинника на економічну безпеку в 2023 р. дещо знизилося відносно минулого періоду оцінювання, коли він вважався максимально загрозливим як за імовірністю, так і за впливом.

Найвагомішими загрозами економічній безпеці у помаранчевій зоні експерти відзначають ті, **які найчутливіші до руйнівних наслідків війни** (зменшення трудового потенціалу, фізична чи/або фінансова нестача найбільш важливих ресурсів та матеріально-технічного забезпечення), а також ті, які стосуються спроможності швидкого відновлення та можливості оперативного послаблення накопичених у період війни дисбалансів), а також **невизначеності, які формуються внаслідок перебігу повномасштабного воєнного вторгнення РФ в Україну** (унеможливлення здійснення економічної діяльності на значних територіях, небезпеки та невизначеності у функціонуванні логістичних маршрутів, різного потенціалу диверсифікації виробничих та господарських процесів унаслідок географії ведення бойових дій тощо).

Таблиця 1

Результати розподілу загроз економічній безпеці за впливом та ймовірністю настання в 2022–2023 рр. за складовими економічної безпеки

ВИДИ БЕЗПЕКИ	Ймовірність / Вплив	
	2023	(2022)
МАКРОЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА		
1. Різкий економічний спад унаслідок згортання ділової активності в умовах війни, неможливості ведення бізнесу в окремих регіонах країни в зоні бойових дій або ризиковій зоні	4/4	5/5
2. Відплив капіталу з економічної території України та релокація бізнесу за кордон	3/3	3/4
3. Значне скорочення інвестиційної діяльності	4/4	4/3
4. Критичне зниження обсягів кредитного фінансування основного капіталу, обігових коштів та інвестицій	4/4	4/4
5. Зменшення трудового потенціалу внаслідок інтенсивних процесів міграції населення за кордон, значної частки ВПО, втрат цивільного населення внаслідок бойових дій	4/4	4/4
6. Зростання індексу споживчих цін (інфляції)	4/4	4/3
7. Зниження приватного споживання	4/3	н/д
ВИРОБНИЧА БЕЗПЕКА		
1. Критичне скорочення промислового виробництва	4/4	5/5
2. Прискорення темпів деіндустріалізації економіки	4/4	4/4
3. Зниження конкурентних позицій вітчизняних виробників на внутрішньому та зовнішніх ринках промислової продукції	4/4	4/3
4. Збільшення часток низькотехнологічної та сировинної продукції у структурі промислового виробництва	4/4	4/3
5. Посилення залежності внутрішнього ринку України від імпорту промислової продукції	4/4	4/4
ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА		
1. Погіршення фінансової стійкості пенсійної системи	4/4	4/4
2. Високий рівень дефіциту державного бюджету	5/4	5/5
3. Значні втрати податкових та митних надходжень державного та місцевих бюджетів	4/4	5/5
4. Брак довіри з боку громадян та бізнесу до податкових, митних органів	4/3	3/3
5. Недофінансування окремих статей видатків бюджету внаслідок обмеженості фінансових можливостей держави	4/4	4/4
6. Зростання обсягів державного боргу та видатків на його обслуговування	4/4	5/4
7. Погіршення інституційної спроможності банківської системи внаслідок скорочення ресурсної бази банків, збитковості та зниження капіталізації	3/3	3/3
8. Різне збільшення частки непрацюючих кредитів у кредитному портфелі банків	3/3	4/3
ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА		
1. Значна втрата експортного потенціалу України внаслідок руйнування чи пошкодження виробничих об'єктів	4/4	5/4
2. Утруднення експорту внаслідок руйнування чи ускладнення транспортної логістики	4/4	5/5
3. Зростання негативного сальдо торговельного балансу	4/4	4/4
4. Посилення сировинної та низькотехнологічної спрямованості експорту	4/4	3/3
5. Обмеження дієвості інфраструктури підтримки зовнішньоторговельної діяльності	3/3	н/д
6. Значне збільшення частки імпорту у внутрішньому споживанні	3/4	4/3
ІНВЕСТИЦІЙНО-ІННОВАЦІЙНА БЕЗПЕКА		
1. Скорочення державних капітальних інвестицій	4/4	5/4
2. Згортання інноваційної активності в економіці	4/3	4/3
3. Погіршення динаміки інвестиційних процесів у промисловості	4/4	5/5
4. Недостатній обсяг фінансування наукових досліджень і розробок	4/3	н/д
5. Скорочення капітальних інвестицій у корпоративному секторі	4/4	н/д
6. Релокація за межі України інноваційно активних компаній	4/3	н/д
СОЦІАЛЬНА БЕЗПЕКА		
1. Суттєве погіршення соціально-економічного становища вразливих верств населення	4/4	4/4
2. Суттєве зниження спроможності системи соціального захисту України виконувати свої функції	3/4	4/4
3. Втрата можливостей зайнятості та поглиблення структурних диспропорцій на ринку праці	4/4	4/4
4. Значне зниження добробуту та якості життя населення	4/4	5/4
5. Погіршення доступу до кваліфікованої медичної допомоги	3/3	4/4
6. Погіршення доступу до отримання соціальних послуг через нестачу фахівців з надання соціальних послуг	3/3	н/д
7. Погіршення умов життя значних груп населення через руйнування житла та цивільної інфраструктури	4/4	5/4
8. Масовий виїзд біженців за кордон	3/4	4/3
9. Значне погіршення стану довкілля (включно і воєнне забруднення), спричинене бойовими діями	4/4	4/3
10. Збільшення навантаження на соціальну інфраструктуру та ринок праці густозаселених і традиційно працевнадлишкових західних регіонів	4/3	4/4
11. Стрімке зростання кількості ВПО	3/3	4/4
ПРОДОВОЛЬЧА БЕЗПЕКА		
1. Локальні дефіцити продуктів харчування, викликані утрудненням постачання та/чи надмірним попитом	3/3	4/3
2. Зниження обсягів виробництва значущих видів сільськогосподарської продукції	3/3	3/3
3. Руйнування інфраструктури виробництва, переробки та зберігання сільськогосподарської продукції та продуктів харчування	3/4	4/3
4. Значні матеріально-технічні та фінансові втрати частини сільськогосподарських виробників	4/4	4/4
5. Погіршення якості харчування населення	3/3	4/3
6. Погіршення забезпеченості сільськогосподарських підприємств матеріально-технічними засобами	4/4	4/4
7. Посилення дефіциту трудових ресурсів у сільськогосподарському виробництві	3/3	3/3

До цієї ж зони ризику потрапило сприйняття ризиків щодо згорання промислового й експортного потенціалу, а також боргових та інвестиційних проблем, безпосередньо пов'язаних із цими подіями (рис. 3).

Назва загрози	Імовірність / вплив
1. Високий рівень дефіциту державного бюджету (ФБ)	5 / 4
1. Суттєве погіршення соціально-економічного становища вразливих верств населення (СБ) 2. Зростання обсягів державного боргу та видатків на його обслуговування (ФБ) 3. Значне зниження добробуту та якості життя населення (СБ) 4. Втрата можливостей зайнятості та поглиблення структурних диспропорцій на ринку праці (СБ) 5. Зменшення трудового потенціалу внаслідок інтенсивних процесів міграції населення за кордон, значної частки ВПО, втрат цивільного населення внаслідок бойових дій (МБ) 6. Різкий економічний спад внаслідок згорання ділової активності в умовах війни, неможливості ведення бізнесу в окремих регіонах країни в зоні бойових дій або ризиковій зоні (МБ) 7. Значне погіршення стану довкілля (включаючи воєнне забруднення), спричинене бойовими діями (СБ) 8. Недофінансування окремих статей видатків бюджету внаслідок обмеженості фінансових можливостей держави (ФБ) 9. Погіршення умов життя значних груп населення через руйнування житла та цивільної інфраструктури (СБ) 10. Зростання індексу споживчих цін (інфляції) (МБ) 11. Критичне скорочення промислового виробництва (ВБ) 12. Значні втрати податкових та митних надходжень державного та місцевих бюджетів (ФБ) 13. Значна втрата експортного потенціалу України внаслідок руйнування чи пошкодження виробничих об'єктів (ЗБ) 14. Зростання негативного сальдо торговельного балансу (ЗБ) 15. Утруднення експорту внаслідок руйнування чи ускладнення транспортної логістики (ЗБ) 16. Скорочення державних капітальних інвестицій (ІІБ) 17. Скорочення капітальних інвестицій у корпоративному секторі (ІІБ) 18. Значні матеріально-технічні та фінансові втрати частини сільськогосподарських виробників (ПБ) 19. Значне скорочення інвестиційної діяльності (МБ) 20. Погіршення динаміки інвестиційних процесів у промисловості (ІІБ) 21. Збільшення часток низькотехнологічної та сировинної продукції у структурі промислового виробництва (ВБ) 22. Посилення залежності внутрішнього ринку України від імпорту промислової продукції (ВБ) 23. Посилення сировинної та низькотехнологічної спрямованості експорту (ЗБ) 24. Критичне зниження обсягів кредитного фінансування основного капіталу, обігових коштів та інвестицій (МБ) 25. Погіршення забезпеченості сільськогосподарських підприємств матеріально-технічними засобами (ПБ) 26. Зниження конкурентних позицій вітчизняних виробників на внутрішньому та зовнішніх ринках промислової продукції (ВБ) 27. Прискорення темпів деіндустріалізації економіки (ВБ) 28. Погіршення фінансової стійкості пенсійної системи (ФБ)	4 / 4

Примітка: ВБ – виробнича безпека; ЗБ – зовнішньоекономічна безпека; ІІБ – інвестиційно-інноваційна безпека; МБ – макроекономічна безпека; ПБ – продовольча безпека; СБ – соціальна; ФБ – фінансова безпека.

Рис. 3. Розподіл загроз економічній безпеці за впливом та імовірністю настання в 2023 р. у червоній (найвищій) та помаранчевій (середньо-високій) зонах

При цьому експерти одностайно продемонстрували найвищу стурбованість стосовно зростання дефіциту державного бюджету та збільшення державного боргу й видатків на його обслуговування, що є прямими економічними наслідками тривалої високоінтенсивної війни, а також чинниками, які спричиняють **фундаментальний негативний вплив на економічну безпеку України у середньо- і довгостроковому вимірах.**

Макроекономічна безпека, на думку експертів, у 2023 р. залишатиметься чутливою насамперед до таких загроз: зменшення трудового потенціалу внаслідок інтенсивних процесів міграції населення за кордон, значної частки внутрішньо переміщених осіб (ВПО), втрат цивільного населення внаслідок бойових дій; різкого економічного спаду через згорання ділової активності в умовах війни, неможливості ведення бізнесу в окремих регіонах країни в зоні бойових дій або ризиковій зоні, а також зростання індексу споживчих цін.

Чинники забезпечення **соціальної безпеки** матимуть визначально високий вплив на економічну безпеку, що може пояснюватися негативним очікуванням стосовно суттєвого

погіршення соціально-економічного становища вразливих верств населення, а також втрати можливостей зайнятості та поглиблення структурних диспропорцій на ринку праці. Крім цього, зберігає актуальність ризик погіршення умов життя значних груп населення через руйнування житла та цивільної інфраструктури.

Для виробничої безпеки, порівняно з минулорічними оцінками, ситуація дещо покращилася. Усе ще істотна криза промислового виробництва, за сприйняттям респондентів, дещо знизилася інтенсивність, що можна пояснити очевидним прогресом спільних зусиль держави та підприємств щодо заходів підтримки бізнесу, зменшення дефіциту електроенергії та підтримкою релокації. Водночас, хоча й ризик критичного скорочення промислового виробництва відійшов від найвищої зони в 2023 р., ситуація залишається вкрай складною. Особливої уваги, на думку респондентів, потребує попередження настання загроз закріплення у структурі частки низькотехнологічної та сировинної продукції, а також посилення залежності внутрішнього ринку від імпорту.

Збереження напруженості для **зовнішньоекономічної безпеки** також тісно пов'язане із загрозами для виробничої та інвестиційно-інноваційної безпеки. Водночас нестабільність логістичних маршрутів, пов'язана із військовою небезпекою та можливими новими блокуваннями, не сприяє оптимізму щодо розвитку сфери і, відповідно, безпеки зовнішньоекономічної діяльності в 2023 р. Згідно з експертними оцінками найбільший вплив на зовнішньоекономічну безпеку матимуть значна втрата експортного потенціалу через руйнування виробничих об'єктів та зростання негативного сальдо зовнішньої торгівлі.

Дві загрози для **продовольчої безпеки** у помаранчевій зоні пов'язані із значними втратами матеріально-технічного та фінансового характеру в значній частини сільськогосподарських виробників, а також із негативними очікуваннями щодо матеріально-технічного забезпечення в 2023 р.

Фінансова безпека, як очікується, у 2023 р. залишатиметься ключовою сферою для забезпечення економічної безпеки. Високі ризики у сфері державних фінансів вимагатимуть постійного фокусування державних органів, насамперед на питаннях забезпечення фінансових зобов'язань держави (як на заміщенні втрат податкових та митних надходжень, так і на оптимізації бюджетних витрат, підвищенні фінансової стійкості пенсійної системи), забезпеченні достатнього стимулювання бізнесу та залучення коштів міжнародної підтримки.

Виокремлення інвестиційно-інноваційної компоненти в опитуванні 2023 р. (у попередньому періоді не досліджувалося через майже повну відсутність інформації в умовах повномасштабної агресії) дозволило сформулювати уявлення про потреби відновлення інвестиційно-інноваційної діяльності в умовах війни. Експерти відносять інвестиційно-інноваційну складову до сектору значного ризику, що може означати високу потребу в **забезпеченні інвестиційно-інноваційної безпеки на основі формування та імплементації спеціалізованого плану дій щодо її забезпечення з урахуванням особливостей воєнного періоду.** Зважаючи на обмежені фінансові можливості держави у здійсненні додаткових капіталовкладень, забезпечення фінансової підтримки наукової діяльності та інших інноваційних секторів потребує покращення міжвідомчої координації та розширення можливостей щодо залучення іноземних інвесторів.

Відносно менша група загроз економічній безпеці (21) віднесена до жовтої зони, вона зумовлена в основному **негативними наслідками затяжної російської агресії для економічної безпеки** (рис. 4).

Більшість ризиків у цій зоні стосується соціальних загроз (6), що пов'язані із значним погіршенням платоспроможності, зниженням доходів та зайнятості населення, а також від'їздом значної кількості громадян України за кордон. Недостатня спроможність держави в умовах війни підтримувати достатні обсяги та якість соціального забезпечення, насамперед на прикордонних територіях, територіях, на яких уже відбуваються бойові дії, значно посилюють загрози соціальній безпеці, зокрема через виїзд значної кількості громадян з дітьми за кордон.

Назва загрози	Імовірність / вплив
<ol style="list-style-type: none"> Недостатній обсяг фінансування наукових досліджень і розробок (ІБ) Згортання інноваційної активності в економіці (ІБ) Зниження приватного споживання (МБ) Релокація за межі України інноваційно активних компаній (ІБ) Значне збільшення частки імпорту у внутрішньому споживанні (ЗБ) Збільшення навантаження на соціальну інфраструктуру та ринок праці густозаселених і традиційно праценадлишкових західних регіонів (СБ) Брак довіри з боку громадян та бізнесу до податкових, митних органів (ФБ) 	4 / 3
<ol style="list-style-type: none"> Суттєве зниження спроможності системи соціального захисту України виконувати свої функції (СБ) Руйнування інфраструктури виробництва, переробки та зберігання сільськогосподарської продукції та продуктів харчування (ПБ) Масовий виїзд біженців за кордон (СБ) 	3 / 4
<ol style="list-style-type: none"> Відплив капіталу з економічної території України та релокація бізнесу за кордон (МБ) Різне збільшення частки непрацюючих кредитів у кредитному портфелі банків (ФБ) Посилення дефіциту трудових ресурсів у сільськогосподарському виробництві (ПБ) Обмеження дієвості інфраструктури підтримки зовнішньоторговельної діяльності (ЗБ) Погіршення доступу до кваліфікованої медичної допомоги (СБ) Зниження якості харчування населення (ПБ) Стрімке зростання кількості ВПО (СБ) Погіршення інституційної спроможності банківської системи внаслідок скорочення ресурсної бази банків, збитковості та зниження капіталізації (ФБ) Зниження обсягів виробництва значущих видів сільськогосподарської продукції (ПБ) Погіршення доступу до отримання соціальних послуг через нестачу фахівців з надання соціальних послуг (СБ) Локальні дефіцити продуктів харчування, спричинені утрудненням постачання та/чи надмірним попитом (ПБ) 	3 / 3

Примітка: ВБ – виробнича безпека; ЗБ – зовнішньоекономічна безпека; ІББ – інвестиційно-інноваційна безпека; МБ – макроекономічна безпека; ПБ – продовольча безпека; СБ – соціальна; ФБ – фінансова безпека.

Рис. 4. Розподіл загроз економічній безпеці за впливом та імовірністю настання в 2023 р. у жовтій зоні

В умовах війни в Україні суттєво погіршилась демографічна ситуація, що зумовлює довготривалі негативні наслідки для всіх складових частин економічної безпеки, а вирішення демографічних проблем потребує планування та вжиття дій як у коротко- і середньостроковому періоді, так і в стратегічній перспективі. У перспективі на ухвалення рішення щодо повернення громадян з-за кордону впливатимуть, у т. ч. й дії держави щодо підтримки доходів та зайнятості населення, а тому цим питанням має бути приділено максимальну увагу на державному рівні вже зараз.

Для зниження загроз продовольчій безпеці (5) необхідно вжити заходів коротко- та середньострокового характеру, які значною мірою пов'язуються із питаннями відновлення інфраструктури виробництва, переробки та зберігання сільськогосподарської продукції та продуктів харчування, забезпечення надійної логістики експорту агропромислової продукції, матеріально-технічного оснащення та фінансового забезпечення роботи агропромислових підприємств, створення продовольчих резервів, а також із комплексними діями щодо подальшого покращення фінансової та фізичної доступності продуктів харчування для громадян України.

Загрози для фінансової безпеки (3) у жовтій зоні пов'язуються із спроможністю держави забезпечити стабільність в умовах війни, а також стосуються необхідності **продовження реформ, скерованих на збільшення довіри з боку громадян та бізнесу.** Стан банківської системи, хоча й перебуває в прийнятному для умов воєнного стану діапазоні ризику, продовжуватиме потребувати уваги з боку НБУ для оперативного реагування та мінімізації впливу непередбачуваних обставин.

Ризики в жовтій зоні для макроекономічної (2), зовнішньоекономічної (2) та інвестиційно-інноваційної (3) безпеки значною мірою залежать від перспектив стабілізації безпекової та соціально-економічної ситуації в Україні, що посилить упевненість підприємців та інвесторів.

ВИСНОВКИ

1. Широкомасштабна війна, розв'язана РФ, чинить фундаментальний негативний вплив на економічну безпеку України. Разом із тим, Україні вдалося зберегти макроекономічну стійкість і навіть покращити попередні прогнози економічної динаміки. За підсумком 2022 р., падіння ВВП становило, за уточненими даними Держстату України, 29,1 %. У контрольованих межах залишаються інфляційні процеси, утримана стабільність курсу гривні. У планових межах здійснюється наповнення Державного бюджету. Цьому сприяють професійна робота уряду та парламенту України, Національного банку України, системна допомога міжнародних партнерів, високий рівень адаптивності бізнесу та населення. Разом це дозволило втримати економічний фронт та продовжити рух України в напрямку до перемоги. Ознаки економічної стабілізації та адаптації суб'єктів економічних відносин до руйнівного впливу війни дозволяють з обережним оптимізмом прогнозувати поступове покращення стану економічної безпеки у 2023 р.

2. Проведене експертне опитування дозволило відзначити стабілізацію стану економічної безпеки в умовах повномасштабної війни, що триває понад рік. За сприйняттям експертів, у 2023 р. очікується в цілому помірковано стабільний сценарій забезпечення економічної безпеки України. Загальний рівень сприйняття рівня ризиків відчутно знизився. За переважною більшістю загроз ризик знизився та оцінюється наразі як значний та помірний, залежно від складових. З нашої точки зору, така еволюція експертних оцінок відбиває той факт, що основні події, зумовлені війною, які створюють найкритичніші ризики для економічної безпеки, *уже відбулися*, а економіка продемонструвала достатні рівні адаптивності та стійкості. Проте ймовірність подальшого поглиблення ризиків в умовах базових сценаріїв, що розглядаються експертами, обмежена. На наш погляд, на поточному етапі важливо не потрапити в пастку утилітарного підходу «проїдання» раніше сформованих резервів і фондів, а сфокусуватись на відновленні соціально-економічної динаміки, поповненні витрачених фінансових та матеріально-технічних запасів і зміцнити стійкість.

3. Разом із цим, переважна більшість загроз залишаються в помаранчевій зоні, у якій необхідні формування та імплементація заходів з метою мінімізації ризиків. Відображена опитуванням адаптація експертних очікувань щодо оцінок ризиків війни та спроможності національної економіки реагувати на ці ризики, дає підстави прогнозувати поліпшення можливостей експертно-аналітичного обґрунтування прийняття необхідних рішень у сфері політики забезпечення економічної безпеки, а також стійкого тренду поліпшення очікувань економічних суб'єктів.

4. Відзначено ефекти накопичення впливу затяжної російської агресії, що призвело до погіршення оцінок експертів щодо впливу низки загроз, які мають середньо- та довгостроковий характер. Прогнозовано на перший план виходять загрози для фінансової спроможності держави, конкурентоспроможності українських виробників та соціальні виміри ситуації в економіці. Зокрема, у 2023 р. посилилася стурбованість експертів щодо: зменшення трудового потенціалу внаслідок інтенсивних процесів міграції населення за кордон, значної частки ВПО, вагомого скорочення інвестиційної діяльності, збільшення часток низькотехнологічної та сировинної продукції у структурі промисловості, зниження конкурентних позицій українських виробників на внутрішньому та зовнішніх ринках, збільшення частки імпорту у внутрішньому споживанні, значного погіршення стану довілля, наслідків масового виїзду за кордон тих, хто рятується від війни. Зазначене зумовлює необхідність моделювання та прогнозування динаміки економіки України у середньостроковій перспективі з метою напрацювання урядових рішень для забезпечення

економічної безпеки держави, спрямованих на відновлення та модернізацію економіки України в умовах війни та повоєнного відновлення.

5. Завдяки здатності швидко та ефективно мобілізувати фінансові ресурси, контролювати ситуацію у банківському секторі, а також тому, що наша країна отримала широку міжнародну фінансову підтримку з боку МФО та країн-партнерів, Україні вдалося забезпечити виконання передбачених бюджетом фінансових зобов'язань держави, зберегти банківську стійкість, а крім цього, втримати ділову репутацію на міжнародних фінансових ринках, яку Україна накопичила протягом попередніх років. Це забезпечує фінансове підґрунтя для подальшого функціонування та формування передумов для відбудови країни. Рівень загроз фінансовій безпеці порівняно з попереднім роком знизився та оцінюється наразі як значний та помірний, за винятком ризику зростання дефіциту державного бюджету, що залишився у червоній зоні. У 2023 р. *значними й такими, що спричиняють найвищу стурбованість, залишаються загрози:* значні втрати податкових і митних надходжень державного та місцевих бюджетів, нарощення державного боргу та видатків на його обслуговування, недофінансування окремих статей видатків бюджету, а також погіршення фінансової стійкості пенсійної системи внаслідок обмеженості фінансових можливостей держави.

6. Виробничий сектор України значно постраждав від високоінтенсивних бойових дій з країною-агресором, що спричинило знищення або призупинення ключових, значною мірою експортно-орієнтованих підприємств, переважно у металургійному, хімічному та машинобудівному секторах. Вплив безпосередніх руйнувань було погіршено порушенням логістики як внутрішнього ринку, так і експортних маршрутів, суттєвим збільшенням собівартості низки важливих процесів, втратою частини трудового потенціалу внаслідок вимушених міграцій, а також залучення частини працівників до Сил оборони, крім того, починаючи з осені 2022 р., – ускладненням з енергопостачанням.

Важливим чинником підтримання економічної динаміки у воєнний період стало збереження купівельної спроможності населення завдяки належному забезпеченню оплати праці працівників бюджетного сектору, фінансуванню пенсій та соціальних виплат, наданню соціальних виплат ВПО, а також помірній інфляційній динаміці. Разом із тим, в умовах значного звуження ємності внутрішнього ринку для продукції як споживчого, так і виробничого призначення посилилася значущість експортного чинника. При цьому ЄС став головним торговельним партнером України. Міжнародна підтримка України стала одним із визначальних чинників зменшення рівня ризиків для експорту країни, міжнародні партнери, зокрема європейські, відіграли важливу роль у розвитку транспортно-логістичних можливостей України. Проте без повного розблокування морських транспортних шляхів повне подолання логістичних перешкод для експортерів неможливе.

Після шоків наслідків початкового етапу війни у другій половині 2022 р. стан виробничого сектору в Україні почав поліпшуватися. Звільнення частини окупованих територій, зменшення площі територій, на яких тривають бойові дії, зменшення спроможності агресора завдавати масованих ракетних ударів по території України, диверсифікація каналів імпорто-експортної логістики – усе це створило можливості для відновлення багатьох виробничих процесів. Однак посилюються загрози зростання сировинної та низькотехнологічної спрямованості експорту, а також збільшення негативного сальдо торговельного балансу.

Масштабне відновлення країни, яке вже започатковано до завершення активних бойових дій, має стати потужним рушієм активізації вітчизняного виробництва. Одночасно для відповідного виробничого забезпечення відновлення вже виявлена операційна адаптивність вітчизняного бізнесу має бути підкріплена його належною інвестиційно-інноваційною спроможністю. Заразом розгортання значних відновлювальних процесів в економіці неминуче супроводжуватиметься зростанням обсягів імпорту.

7. Вплив повномасштабної війни різко погіршив становище в інвестиційній сфері. Суттєво скорочено інвестиційну спроможність держави, яка значною мірою залежить від обсягу зовнішньої допомоги для України. Потужні ризики у середньостроковому періоді, пов'язані з накопиченням ефекту зношування виробничих

активів та зростанням технологічного відставання, зумовлюють значне згортання інвестиційної діяльності у корпоративному секторі. Причому навіть наявні інвестиційні ресурси економіки значною мірою спрямовані на цілі оперативного реагування – наслідки воєнної агресії, насамперед ремонту та відновлення пошкоджених виробничих потужностей для забезпечення їх функціонування, що не завжди вдається поєднувати з необхідною модернізацією. Зафіксовано кількаразове скорочення обсягів приватного та державного фінансування наукових досліджень та інноваційної діяльності.

Високий рівень ризиків економічній безпеці України внаслідок війни має надзвичайно негативний вплив на наміри та настрої інвесторів, створює довгострокові загрози для подальшого відновлення країни через значне обмеження інноваційної діяльності. Зважаючи на те, що власні кошти підприємств є основним джерелом інвестування, погіршення можливостей для прибуткової економічної діяльності призвело до відмов від інвестиційних проєктів та обмеженого доступу до зовнішніх інвестиційних ресурсів. Проте банківське кредитування інвестиційної діяльності згортається випереджаючими темпами.

8. Широкомасштабне вторгнення стало значним викликом для розвитку та збереження людського капіталу. Серед найбільших викликів – суттєве погіршення соціально-економічного становища вразливих верств населення на тлі втрати можливостей зайнятості та поглиблення структурних диспропорцій на ринку праці.

Посилились негативні демографічні тенденції – загальне скорочення наявного населення, особливо працездатного віку, при одночасному зростанні частки осіб поважного віку, з'явилися нові вразливі категорії громадян, що було спричинене міграційними потоками, фізичними втратами населення, збільшенням рівня інвалідизації. Збільшується кількість осіб, які мають обмежену працездатність та особливі потреби. Бойові дії стали чинником, що погіршує соціально-побутові умови цих категорій населення, скорочує доступність закладів охорони здоров'я та закладів, котрі надають соціальні послуги. Зазначене перешкоджає формуванню належної якості людського капіталу в середньо- та довгостроковій перспективі та спричинятиме негативні ефекти під час повоєнного відновлення.

Сукупна довгострокова дія подорожчання вартості життя, спричинена війною, на тлі зменшення купівельної спроможності здатна призвести до зниження якості життя не лише уразливих верств, а й основної частини населення України.

Гострий брак ресурсів – фінансових, людських на тлі значних руйнувань соціальної та цивільної інфраструктури різко актуалізує завдання щодо модернізації системи соціального захисту з метою посилення її цільового характеру та ризик-орієнтованості.

Отже, поряд із поточними завданнями, спрямованими на забезпечення збереження людського капіталу, виникає потреба вже зараз формувати засади нової соціальної політики, яка би враховувала сучасні глобальні тенденції та забезпечувала соціальну та економічну інклюзію всіх категорій населення.

8. Визначене експертами коло загроз, які можуть мати високий рівень негативного впливу, проте у поточний момент мають помірну імовірність вияву, дає можливість виокремити потенційні тригери посилення ризиків, запобігання яким має визначати пріоритети політики забезпечення економічної безпеки. Серед таких тригерів:

- **збільшення частки тих, хто рятується від війни, які ухвалюватимуть рішення не повертатися до країни, а також імовірний додатковий виїзд – у разі погіршення безпекової ситуації та після скасування обмежень на виїзд для військовозобов'язаних, що матиме негативний вплив на трудовий потенціал країни;**
- **погіршення довіри до органів державного управління, насамперед фіскальної сфери, що загрожуватиме погіршенням податкової дисципліни та зростанням сегмента неофіційної економіки;**
- **зменшення спроможності бюджетної системи до забезпечення виконання запланованих видатків** через труднощі з наповненням доходної частини та/чи фінансуванням дефіциту бюджету, що може погіршити ефективність системи

соціального захисту й становище у бюджетному секторі (освіта, охорона здоров'я, наука, культура тощо);

- **послідовне зниження конкурентоспроможності українських виробників** унаслідок тривалого недоінвестування, зупинення інновацій та нарощування додаткових витрат, що загальмує повоєнне відновлення, руйнуватиме його інклюзивність та мультиплікативний ефект для економічного зростання й відновлення доходів;
- **надмірний наплив імпорتنих товарів споживчого та виробничого призначення** через пригнічення та недостатню спроможність вітчизняного виробництва, що зафіксує стан імпортозалежності національної економіки, зумовлюючи тиск на торговельний баланс, перешкоди для динамічного відновлення виробництв та умов для зайнятості;
- **наростання негативного впливу наслідків війни на довкілля**, що погіршуватиме умови для економічної діяльності (насамперед в аграрному секторі), якість життя населення (у т. ч. створюючи додаткові перешкоди для повернення людей до місць постійного проживання);
- **погіршення спроможності економіки до забезпечення продовольчої безпеки** внаслідок негативних процесів в аграрному секторі, зниження ефективності продовольчої інфраструктури (зберігання, первинна переробка, постачання агросировини), що матиме негативні соціальні наслідки.

ACTUAL CHALLENGES AND THREATS FOR ECONOMIC SECURITY OF UKRAINE IN CONDITIONS OF MARTIAL LAW

Executive summary

The expert poll conducted in April 2023 by the National Institute for Strategic Studies, represents the perception of risks for Ukraine's economic security, which may manifest in the context of war. This analysis highlights priority decisions and actions that the government should undertake to protect the nation's economic security.

During the initial months of the full-scale invasion, Ukraine's economic security was largely ensured by pre-war reserves and margin of strength, as well as the rapid consolidation of society at the regional and local levels. The self-organization and cohesion of Ukrainians facing the existential threat posed by Russian aggression, coupled with unprecedented international support, played significant roles.

As the Russian aggression transformed into a protracted war of attrition, the direct impact of military operations has been engraved by deliberate attacks on critical infrastructure, depletion of financial reserves of both individuals and businesses, and the exacerbation of pre-existing economic disparities characterized this phase. Additionally, the aggressors employed a range of hybrid tools of impact.

Despite the challenging trajectory of socio-economic processes throughout the over-year-long Russian invasion of Ukraine in 2023, the perception of risks to Ukraine's economic security has improved. However, the overall state of economic security remains struggling.

Distribution of economic security threats in 2022-2023 based on impact and probability of occurrence.

Quantity, (number of threats for 2022 are shown in brackets).

Impact (levels)	Catastrophic (5)					(6)
	Significant (4)			3 (1)	28 (15)	1 (5)
	Moderate (3)			11 (5)	7 (12)	
	Low (2)					
	Insignificant (1)					
		Unlikely (1)	Distant (2)	Moderate (3)	Highly-likely (4)	Maximum (5)
Probability (levels)						

The National Institute for Strategic Studies

The majority of risks have diminished and are presently assessed as significant or moderate, depending on their specific components. This evolution in expert assessments reflects the fact that **the key events that pose the most critical risks to economic security have already occurred, and the economy has demonstrated a sufficient level of adaptability and resilience.** The probability of further deepening risks under the expert-reviewed scenarios is limited. **Encouraging signs of economic stabilization and the ability of economic actors to adapt to the detrimental impact of the war allow for cautious optimism regarding the gradual enhancement of the state of economic security in 2023.**

Nevertheless, the concentration of threats within the yellow-orange zone (indicating moderate to moderately high risks) in 2023 implies that **prompt restoration of socio-economic dynamics and the maintenance of external compensatory resources at levels not lower than in the previous year are necessary to avert the realization of negative projections.**

The expert assessments reflect the accumulating impact of the protracted Russian aggression, which have resulted in a deterioration of estimates concerning the impact of several threats with medium- to long-term consequences. Notably, risks pertaining to the financial capacity of the state, competitiveness of Ukrainian producers, and the social dimensions of the economic landscape have gained prominence. Consequently, it is imperative to model and forecast Ukraine's economic trajectory in the medium term to inform governmental decision-

making aimed at ensuring economic security and directing efforts toward recovery and modernization amidst the ongoing war and post-war time recovery.

Due to the ability to effectively mobilize financial resources, control the situation within the banking sector, and receive extensive financial support from international financial institutions and partner countries, Ukraine has successfully fulfilled its budgetary obligations, preserved banking stability, and maintained a positive business reputation at global financial markets, which had been gained over previous years. This provides a solid financial foundation for continued functioning and establishes the ground for the country's reconstruction. The level of threats to financial security has decreased compared to the previous year and is presently assessed as significant or moderate, with the exception of the risk of an expanding state budget deficit, which remains in the red zone. *Significant and deeply concerning threats* continue to persist in 2023, encompassing substantial losses in tax and customs revenues for both the state and local budgets, an escalation of public debt and expenditures to service, inadequate funding of some budgetary spending, and a deterioration in the financial stability of the pension system.

The industrial sector of Ukraine has suffered significantly from high-intensity hostilities with the aggressor country, resulting in the destruction or suspension of key export-oriented enterprises, primarily in the metallurgical, chemical, and machine-building sectors. The impact of direct destruction has been exacerbated by disruptions in logistics, both at the domestic market and export routes, substantial increases in the cost of essential processes, loss of labor potential due to forced migration, and the engagement of workers in defense forces, along with challenges in energy supply since autumn 2022. The extensive recovery of the country, already initiated not waiting for the cessation of active combat operations, should serve as a powerful driver for domestic production revitalization. However, to ensure proper production support for recovery, the operational adaptability of domestic businesses, which has already been demonstrated, must be reinforced by their investment and innovation capabilities.

The impact of the large-scale invasion has significantly deteriorated investment and innovation security. The substantial contraction of investment activities in the corporate sector poses substantial medium-term risks associated with the accumulation of wearing of productive assets and technological lags.

The large-scale invasion has posed a significant challenge to the development and preservation of human capital. Among the major challenges are the significant deterioration of the socio-economic situation for vulnerable population groups, narrowing employment opportunities, and deepening structural disparities in the labor market. Negative demographic trends have intensified, including an overall decline in the population, particularly in the working-age, the emergence of new vulnerable categories of citizens due to migration flows, physical losses, and increased disability rates. **The acute resource shortage, coupled with extensive damage to social and civil infrastructure, highlights the need to modernize the social protection system to enhance its targeted and risk-oriented feature.**

Identifying the circle of threats with a high potential for negative impact, albeit with moderate probability at the current moment, enables the outline **of potential triggers for increasing risks. Preventing such risks should be the guiding principle in determining the priorities of policies aimed at ensuring economic security.**

These potential risks include an increase in the proportion of war refugees who decide not to return to the country; eroding confidence to public authorities, particularly in the fiscal sphere; decreased capacity of the budget system to fund planned spendings; consistent decline in the competitiveness of Ukrainian manufacturers due to prolonged underinvestment, halted innovation, and growing excess costs; abundant influx of imported consumer and industrial goods due to suppressed domestic production capacity; escalating negative environmental consequences of war; worsening of the economy's capacity to ensure food security due to adverse processes in the agrarian sector and decreased efficiency of food infrastructure (storage, primary processing, agro-supply), resulting in negative social consequences.

This calls for a focused state policy that effectively addresses the range of risks through real-time monitoring of challenges and threats to economic security.